

1 Politiek en politieke wetenschap

In dit hoofdstuk beantwoorden we de vraag wat politiek precies is. We bakenen het begrip eerst heel breed af, om het daarna wat concreter in te vullen en toe te passen op de hedendaagse (vooral westerse) samenlevingen. Vervolgens stellen we de politieke wetenschap voor, de wetenschappelijke analyse van de politiek. We wijzen erop dat politieke wetenschappers een heel eigen manier hebben om over politiek te praten. Die eigen werkwijze – met concepten, modellen en theorieën – wordt kort uiteengezet. Daarmee is meteen ook een voorproefje gegeven van de rest van het boek.

1.1 Politiek

De vereniging ‘De dauwtrappers’ is een bloeiende fietsclub. Elke zondagochtend komen vele tientallen leden – vrouwen en mannen, ouderen en jongeren – samen om een fietstocht van een paar uur te maken. Dat doen ze al vele jaren. Elke week is een van de leden verantwoordelijk voor het uitstippelen van het parcours, maar in de praktijk gaat de tocht meestal wel over dezelfde vertrouwde rustige wegen. De laatste tijd komt daar echter verandering in. Een aantal jongere leden kiezen, als zij aan de beurt zijn, voor een ritje dat tweemaal over de bekende Monnikskop gaat. Dat is een pittige, steile helling gevolgd door een lang stuk vals plat geplaveid met hobbelige en puntige keien. De jonge leden, die haast allemaal een coole racefiets hebben en fietskleding met namen van sponsors erop, stormen dan zo snel mogelijk die berg op, om in één ruk verder over de straatweg te denderen, de handen losjes boven op het stuur zoals de grote wielerkampioenen dat doen. En dan duiken ze half liggend op de fiets met een rotvaart aan de andere kant de Monnikskop weer af. Veel andere leden van de fietsclub vinden dat helemaal niet leuk. Die willen alleen rustig wat fietsen en genieten van de natuur en de frisse lucht. Sommigen komen met hun kinderen in een zitje of op een klein fietsje en die hebben ook al geen boodschap aan dat stoere quasi-wielrennen.

De sfeer in de fietsclub raakt langzamerhand verpest. Steeds vaker begint de wekelijkse fietstocht pas na een flinke ruzie over de te volgen weg, maar ook

fundamenteler over de doelstellingen van de club en over de regels die er moeten gelden. Iemand stelt voor om gewoon elke week te stemmen over het parcours, maar de jonge leden – die in de minderheid zijn – vinden dat ook zij recht hebben op hun mening en op af en toe een fietstocht zoals zij die willen. De meest creatieve leden proberen andere oplossingen uit te denken, zoals het organiseren van twee aparte tochten, één voor de snelle renners en één voor de rustige gezinsfietsers. Maar anderen vinden dan weer dat dit het einde van hun goede oude fietsclub zou betekenen. De jonge leden willen de club ook niet zomaar verlaten, want van een aantal van hen is ook de partner lid, en na de tocht wordt er altijd met z'n allen gezellig samen getafeld en gedronken. Al is het de laatste tijd met al die discussies toch een stuk minder gezellig geworden.

sturen van een samenleving Dit verhaal over 'De dauwtrappers' is een verhaal over politiek, ook al lijkt dat op het eerste gezicht niet zo te zijn. Politiek heeft echter betrekking op het *sturen van een samenleving*. Wanneer mensen iets samen willen doen, wordt het al snel noodzakelijk om een aantal duidelijke afspraken te maken, om dingen te regelen, om de vrije keuze van mensen in te perken. Als de groep groter is en de afspraken ingewikkelder worden, neemt het aantal regels toe en zullen ze allicht ook opgeschreven worden, om ze goed te bewaren en om ernaar te kunnen verwijzen als er onenigheid bestaat over wat er nu precies moet gebeuren. Ook bij 'De dauwtrappers' wordt er daarom aan politiek gedaan. Er moet gestuurd en geregeld worden. En dat is – ook bij een simpele fietsclub – zelden eenvoudig of vanzelfsprekend. Het sturen van een samenleving – politiek dus – betekent ook altijd omgaan met verschillen en met conflicten. Elke samenleving kan in principe op veel verschillende manieren georganiseerd worden. Er moeten altijd keuzes gemaakt worden.

Dat politiek in essentie met samenleving te maken heeft, blijkt overigens ook uit de naam. Het woord politiek komt van het Griekse *politika*. Dat betekent 'de zaken die met de polis te maken hebben', en de *polis* verwijst naar de (stedelijke) samenleving bij de oude Grieken. *Aristoteles* noemde de mens een *zoön politikon*, wat we vandaag zouden vertalen als 'een sociaal wezen, een wezen dat van nature met anderen samenleeft'. Ook *Aristoteles'* leermeester *Plato* dacht na over mens en maatschappij en schreef in een boek getiteld *Politeia* zijn visie op de ideale samenleving neer. Hij gaf daarbij ook aan hoe die het best bestuurd kon worden, en had nogal wat bedenkingen bij de Atheense praktijk om zomaar alle mannen bij het bestuur van de stad te betrekken. Hij zag het bestuur liever in handen van een beperkte en zorgvuldig uitgekozen groep van wijze en goed opgeleide mannen (zie hoofdstuk 2).

Toch is het voor ons vandaag een beetje vreemd om de term ‘politiek’ te gebruiken voor de pogingen van ‘De dauwtrappers’ om elke zondag (al dan niet rustig) een eindje te gaan fietsen. Als wij denken aan politiek, dan denken we uiteraard aan politici, aan partijen en verkiezingen, aan staten en regio’s en provincies en gemeenten, aan wetten en decreten, aan parlementen en regeringen, aan diplomaten en internationale topontmoetingen, aan de Europese Unie en aan de NAVO. Maar het gaat ook over burgers die op de meest diverse manieren telkens weer aan politiek doen, ook op plaatsen waar je het misschien niet direct zou verwachten. Daarom is ons verhaal over ‘De dauwtrappers’ ook een verhaal over politiek, omdat we politiek vanuit de politieke wetenschap veel breder omschrijven.

Onze doelstelling is de wetenschappelijke studie van de politiek, en daarom is het nodig een goede *definitie* van het verschijnsel te hebben. Die definitie moet ons ook in staat stellen om variaties te zien, om soorten en vormen van politiek van elkaar te onderscheiden, om historische veranderingen te beschrijven. Daarom kiezen we dus voor een definitie die heel breed is, die zeer veel activiteiten van mensen als politieke activiteiten beschouwt. *Politiek is alles wat te maken heeft met het besturen van een samenleving.*

definitie

1.2 Variaties in politiek

Als politiek betrekking heeft op het besturen van een samenleving, dan is die samenleving in kwestie ook het eerste en misschien wel het belangrijkste aspect van politiek dat kan variëren. ‘De dauwtrappers’ vormen een samenleving die geconfronteerd wordt met problemen van coördinatie en van sturing, waar dus aan politiek gedaan wordt. En zo kunnen we politiek aantreffen in alle organisaties en verenigingen. Om een school te kunnen laten functioneren, zijn er veel regels nodig, voor het begintijdstip van de lessen, voor het lesrooster en voor de examenregeling. Om een bedrijf te kunnen laten functioneren, zijn er regels nodig om de activiteiten van de leden ervan tot op zekere hoogte in voorspelbare banen te leiden. In veel bedrijven gelden ook regels met betrekking tot de veiligheid, zoals het dragen van een helm of van speciale kleding. Dat is allemaal politiek. ‘De dauwtrappers’ kunnen niet gaan fietsen als er geen duidelijke afspraak is over dag en uur waarop een fietstocht begint. De leden van de club ervaren dat waarschijnlijk niet als een daad van bestuur en zullen er zeker niet de term ‘politiek’ voor gebruiken. Maar als regels niet als dwingend ervaren worden, betekent dat nog niet dat ze er niet zijn. Er is veel meer politiek dan we denken.

1.2.1 *Politiek en territorium*

territorium Toch klinkt die heel brede omschrijving ons – zoals gezegd – een beetje vreemd in de oren. Dat komt doordat wij politiek eerder associëren met *samenlevingen* die verbonden zijn aan een *territorium*: gemeenten, provincies, regio's, landen, internationale organisaties van landen. Dat is een heel andere manier om samenlevingen af te bakenen dan bij verenigingen of organisaties. Dat verschil is betekenisvol. Van een vereniging ben je lid om een aantal activiteiten samen met anderen te doen (op school zitten, je werk doen in het bedrijf, samen gaan fietsen). Binnen de grenzen van die samenleving ben je onderworpen aan de regels ervan, erbuiten niet. En bij veel organisaties kun je ook gewoon zelf kiezen of je er lid van wilt worden of niet. Als je niet van de huisregels houdt, dan kun je overwegen om weg te gaan.

staten Het lidmaatschap van een samenleving die aan een grondgebied verbonden is, is daarentegen van een heel andere aard. Het is veel *omvattender en dwingender*. Regels die gelden voor de inwoners van een territorium, zijn niet zomaar te ontwijken. Om die te ontwijken moet je verhuizen. En dan kom je terecht op een ander grondgebied waar ook weer regels gelden die de samenleving daar sturen. Als wij vandaag politiek spontaan associëren met het bestuur van samenlevingen op een territorium, dan is dat een gevolg van het feit dat dit vandaag de meest belangrijke en meest omvattende vorm van sturing is. Dat is niet altijd zo geweest en zal ook niet altijd zo blijven. De territorialisering van politiek is een cruciale historische evolutie geweest. Vandaag is de wereld verdeeld in *staten*, en die staten hebben een grondgebied dat ze intern besturen en eventueel tegen externe vijanden beschermen. De staat is de hedendaagse structuur, waarin zich de sturing van samenlevingen afspeelt. De aard en de vorm en de functies van de moderne staat bekijken we meer in detail in hoofdstuk 2.

Om te begrijpen dat andere politieke structuren dan de staat net zo belangwekkend kunnen zijn, hoeven we maar te denken aan een organisatie als de Rooms-Katholieke Kerk. In het verloop van de Europese geschiedenis is de rol van deze organisatie cruciaal geweest, hoewel ze niet langer een grondgebied heeft, als we het kleine territorium van Vaticaanstad (44 hectare) even buiten beschouwing laten.

De kerk is een vereniging van gelovigen. Maar die kerk is in de loop van de geschiedenis wel stevig geconfronteerd geweest met de langzame vorming en consolidatie van de nationale staten. Toen in de zestiende eeuw de strijd tus-

sen de katholieken en de protestanten losbarstte, verbonden de gereformeerde kerken zich met nationale staten. Daar waar de Rooms-Katholieke Kerk bleef domineren, ontstonden botsingen tussen de vertegenwoordigers van de nieuwe staten, die het laatste woord wilden hebben op hun grondgebied, en de kerk, die haar mogelijkheid om het dagelijks leven van de gelovigen te sturen danig zag tanen.

Ook al houden we onze heel brede definitie van politiek in het achterhoofd, in de praktijk zullen we het verschijnsel in dit boek toch beperkter bekijken. We concentreren ons op territoriale politiek, en dan in het bijzonder op de wijze waarop die in nationale staten vorm en inhoud krijgt. In de praktijk bakenen we politiek dan ook af als alles wat te maken heeft met het besturen van een territoriaal gefundeerde samenleving. Maar we zullen er ook op wijzen dat die concrete en hedendaagse invulling van politiek in beweging is. Nationale staten zijn beslist niet de enige structuren die onze samenleving sturen. De territoriale organisatie van onze samenleving is een stuk ingewikkelder geworden. Dat zullen we ontdekken in het hoofdstuk over decentralisering en federalisme (hoofdstuk 11) en in het afsluitende hoofdstuk over de Europese Unie (hoofdstuk 13).

Als politiek te maken heeft met de sturing van een samenleving, dan speelt politiek zich vandaag dus vooral af in samenlevingen met een grondgebied, in staten. Omdat het lidmaatschap van die samenleving verder gaat dan het *functionele* lidmaatschap van een vereniging of organisatie met een heel specifiek doel, kan politiek in principe heel ver gaan, heel diep ingrijpen in het leven van de leden van de samenleving. Dat is meteen een tweede manier waarop politiek kan variëren. Naast de eerder besproken variatie in soorten samenlevingen kan politiek ook variëren naargelang de *inhoud* en *reikwijdte* ervan. Onze definitie van politiek zegt (bewust) niet *wat* er in een samenleving geregeld wordt. Dat kan immers sterk verschillen. Het is enorm boeiend om die verschillen in kaart te brengen en te verklaren. In sommige landen bestaat er veel argwaan tegenover een al te grote mate van overheidsinterventie, terwijl andere landen er traditioneel voor kiezen om juist heel veel bevoegdheden af te staan aan het overheidsapparaat.

1.2.2 *De verschuivende culturele grenzen van de politiek*

We kunnen in eerste instantie nogal wat historische verschillen zien. Toen de moderne staat ergens halverwege de negentiende eeuw vaste vorm kreeg, was politiek een erg beperkte aangelegenheid. De staat zorgde voor een aantal

reikwijdte van
politiek